

Impactul bilingvismului asupra dinamicii socio-emoționale

Anca Mădălina DOGAR
Universitatea din București

Rezumat

În contextul actual, al globalizării, potrivit celor mai recente statistici, 60% din populație vorbește cel puțin două limbi în mod fluent. Distribuția persoanelor care se încadrează în această categorie este următoarea: 43% - bilingvi, 13% - trilingvi, 3% - vorbesc 4 limbi(multilingvi), 1% - poliglofi. În această situație, suntem îndreptățiți să ne punem următoarea întrebare – Care este impactul pe care bilingvismul îl are asupra dinamicii socio-emoționale?. Vom încerca să răspundem acestei întrebări prin analiza impactului bilingvismului asupra mai multor procese psihice.

Datorită rolului important pe care Limba îl joacă în procesul comunicării interumane, precum și aspectele de natură socială implicate, bilingvismul impactează mai multe arii ale psihologiei: organizațională – de la simpla angajare într-o companie multinațională, până la găsirea unui loc de muncă într-o altă țară, educațională – relocarea familiilor presupune și relocarea copiilor/adolescenților ce sunt înrolați într-un sistem de învățământ, socială – fenomenul de adaptare socială facilitat de cunoașterea unei alte limbi.

Cuvinte cheie

bilingvism, limbă, emoție, limba maternă.

1. Introducere

Acestă lucrare dorește să surprindă impactul bilingvismului la nivel social și emoțional. Pentru a releva aceste aspecte am pornit de la particularitățile comunicării, și rolul acesteia în evoluția umană, am discutat despre Limbă și Limbaj, apoi despre procesarea emoțională, ca în final să surprindem unele dintre multiplele implicații ale bilingvismului în dinamica socio-emoțională.

Concluziile vin să întărească importanța cunoașterii mai multor limbi în contextul actual, al globalizării, dar lasă loc și unor discuții ulterioare despre un fenomen și mai complex, biculturanismul, cu efect adaptativ în unele situații, dar și maladaptativ în altele.

2.1 Comunicarea și evoluția umană

Comunicarea, în forma ei cea mai simplistă, presupunea transmiterea de informații (mesaj) de la un emițător(i) către un receptor(i), printr-un canal de comunicare, utilizând un anumit cod.

Din punct de vedere evolutiv toate organismele existente pe glob comunică atât cu cele din aceeași specie, cât și cu cele ce aparțin altor specii. În regnul animal, acest schimb de informații este concentrat în principiu pe aspecte ce țin de

satisfacerea unor nevoi primare și au la bază instincte, bazându-se pe comunicare nonverbală. Din perspectivă etologică se poate spune, chiar că, în cadrul comunicării dintre animale cu un nivel ridicat de inteligență, sunt utilizate lexigrame, structuri rudimentare, similare limbii, dar fără același nivel de expresivitate și complexitate precum în cadrul sistemelor umane de limbă.

Comunicarea apare atunci când semnalele transmit mesaje cu conținut informațional între o sursă (emițător) și o destinație (receptor). Comunicarea umană este deosebită datorită preciziei și flexibilității de care dispune, o consecință a abilității, specifică doar omului, aceea de a utiliza limba. (Krauss, 2002)

Multe animale și chiar unele specii de plante comunică unele cu altele. Oamenii nu sunt unici din acest punct de vedere. Cu toate acestea, modul în care comunicăm noi este unic deoarece limba este un sistem simbolic de comunicare învățat și nu moștenit genetic.

Din punct de vedere filogenetic, deși nu există un mod de a evidenția clar, se consideră că omul a dobândit capacitatea de a comunica verbal o dată cu evoluția la *homo sapiens*.

Acest lucru este presupus deoarece coincide cu mai multe transformări atât ale craniului, scheletului postcranial, ce sugerează schimbări în dimensiunea și arhitectura creierului, dar și creșterea capacității de adaptare, deoarece coincide cu perioada adaptării omului la mediul tropical.

Comunicarea poate fi de mai multe tipuri: comunicare verbală (scrisă sau orală), comunicare nonverbală (limbajul corpului) și comunicare paraverbală (tonul și volumul vocii, viteza vorbirii, pauzele, ritmul rostirii, particularitățile de intonație).

De-a lungul timpului schemei inițiale a comunicării i s-au adăugat din ce în ce mai multe elemente precum: feedback, bariere de comunicare, elemente ce țin de caracteristicile psihoindividuale ale persoanelor implicate în procesul de comunicare. Emitătorul este cel care transmite mesajul codificat către cel ce îl primește. Receptorul se definește ca cel căruia îi este destinat mesajul. Mesajul reprezintă informațiile codificate ce sunt vehiculate în comunicare.

I. O. Pânișoară (2004) susține că „mesajul presupune un mozaic de informații obiective, judecăți de valoare care privesc informațiile și judecăți de valoare și trăiri personale în afara acestor informații”. Dificultățile și perturbările, practic barierele în comunicare, presupun inclusiv existența unor metode de reglare a comportamentului și de adaptare la context. (Pânișoară, 2004).

2.2 Limba și evoluția umana

Multe animale și chiar unele specii de plante comunică unele cu altele. Oamenii nu sunt unici din acest punct de vedere. Cu toate acestea, modul în care comunicăm noi este unic deoarece limba este un sistem simbolic de comunicare învățat și nu moștenit genetic.

Lingviștii aproximează ca sunt 6000-7000 de limbi diferite vorbite în lume astăzi. Distribuția limbilor nu este direct proporțională cu cea a numărului de locuitori. Potrivit statisticilor există aproape 200 de limbi care au mai mult de un milion de vorbitori. Chineza mandarină se întâlnește pe primul loc cu 874.000.000.

Ea este vorbită în 16 țări. Pe locul doi se clasează hindi cu 366.000.000 în 17 țări, iar pe locul 3 limba engleză cu 341.000.000 în 104 țări. Spaniola, rusa, portugheza și franceza ocupă și ele un loc în topul celor mai vorbite limbi de pe glob.

Cel mai important atribut al limbii umane este natura sa ce se bazează pe combinații. Elemente mai mici pot fi combinate în structuri mai mari pe baza sistemului gramatical, rezultând unități lingvistice organizate ierarhic: cuvinte, fraze sau propoziții. Parsarea mintală și reprezentarea unor asemenea structuri reprezintă adevărate provocări în înțelegerea vorbirii. În vorbire, structurile lingvistice ierarhizate nu au limite definite clar de repere acustice și trebuie, înainte de toate, să fie construite treptat în timpul înțelegerii. În timpul ascultării unui discurs cursiv, activitatea corticală din diferite intervale de timp a urmărit simultan evoluția structurilor lingvistice abstracte în cadrul mai multor nivele ierarhice, cum ar fi cuvintele, frazele sau propozițiile.

2.3 Limbajul și importanța lui în comunicare

Limbajul reprezintă activitatea (sau funcția) de utilizare a limbii sau a altui sistem de semne-simbol în interacțiunile cu ceilalți indivizi, de multe ori ai aceleiași specii. Limbajul constituie o activitate psihică specifică omului; este o formă de comunicare intenționată cu ajutorul căreia sunt vehiculate diverse informații între indivizi, fie transmise în mod direct, fie prin fixarea lor sub forma cunoștințelor acumulate social. (Scherer, 2003b)

În afară de funcția de comunicare (care este funcția fundamentală), limbajul mai are și funcția de cunoaștere, atât prin transferul informației între indivizi, cât și cea de facilitare a gândirii.

Limbajul este fundamental legat de gândire, ajutând la organizarea acestora: verbalizarea există, cel puțin ca limbaj interior, în orice activitate de gândire. De asemenea, în timpul operațiilor de gândire pot să aibă loc reacții verbomotoare. Mijlocul de baza al limbajului este limba: sistemul verbal de semne, constituit din foneme, cuvinte (care au o anumită formă – sonoră sau grafică), fraze, contexte. Condiția esențială a apariției limbajului în filogeneză, iar ulterior a funcționării sale în fiecare individ este dezvoltarea și perfecționarea unor structuri neuronale specifice – de la cortexul cerebral la etajele inferioare ale creierului -, controlând activitatea aparatului fonator (Scherer, 2003b).

O comparație între activarea și conexiunile structurale ale zonelor creierului în timpul prelucrării unor reguli lingvistice simple sau complexe. A: operculumul frontal se angajează în prelucrarea ambelor tipuri de reguli (fig.1. imagine superioară). Prin contrast, zona Broca devine activă numai pentru reguli complexe (fig.1. imaginea de jos). B: operculum frontal este legat de porțiunea anterioară a lobului temporal prin unciformă fasciculus. Dreapta: Zona Broca este legată cu porțiunea posterioară a lobului temporal prin fasciculus longitudinalis superior. (Michalareas, et al, 2016)

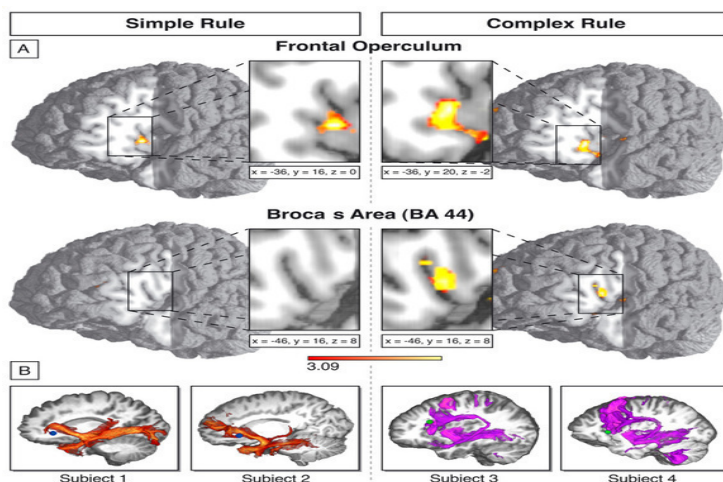

fig. 1

2.4 Cum influențează bilingvismul procesarea emoțională?

Pentru a înțelege cum influențează bilingvismul procesarea emoțională este necesară o delimitare conceptuală.

Lingvistul american, Uriel Weinreich în 1953 denumea bilingvismul: “Practica folosirii alternative a două limbi este numită bilingvism, și persoanele implicate, bilingvi” iar “indivizii care folosesc limba se constituie, așadar în locul (locul) contactului” (Weinreich, 1953/1974). În 1933 Bloomfield vorbește de bilingvism când individul stăpânește două registre lingvistice la nivelul apropiat de cel al limbii materne. Pe de altă parte însă, Grosjean (1998) a oferit o perspectivă total diferită: o persoană bilingvă nu reprezintă însumarea a două stări monolingve, ci reprezintă o existență bilingvă, un emițător-receptor capabil de a activa și de a se manifesta prin două (sau mai multe) registre lingvistice diferite, raportându-se insertiv la contextele de comunicare.

Încă din antichitate oamenii au sesizat legătura emoției cu comunicarea. De exemplu, Cicero (55 î.Hr) asocia emoția cu tonuri vocale diferite. De-a lungul timpului s-a menținut această credință și s-a încercat inclusiv demonstrarea ei științific. Darwin în 1872 a efectuat numeroase observații soldate cu descrieri comparative detaliate, în urma cărora a ajuns la concluzia că expresiile afective sunt veridice. A presupus că există o legătură directă între anumite stări ale emițătorului și comportamentul pe care acesta îl are în timpul comunicării. Ipoteza a fost validată în prezent de către Scherer, demonstrându-se că stări afective distincte produc la nivelul indicatorilor acustici modificări sistematice, formând anumite tipare. Indicatorii emoționali rezultați în urma analizei acusticii vorbirii reflect activarea unui set de dimensiuni continue (Bachorowski & Owren, 2008). Această perspectivă surprinde una din cele două teorii afective principale, cea pe dimensiuni (activarea/excitarea și valența) (Bachorowski, 1999).

Emoția este văzută ca servind cinci funcții majore pentru individ și mediul său social: 1) evaluarea evenimentelor stimulatoare în ceea ce privește relevanța pentru bunăstarea persoanei, 2) reglementarea stărilor interne pentru a pregăti

organismul de acțiune , 3) activarea motivelor specifice și a tendințelor de acțiune, 4), exprimarea și comunicarea reacției și intenției, 5) monitorizarea și concentrarea asupra modificărilor în stările organismică. Componenta expresivă corespunde în mod direct cu comunicarea reacției și intenției. Reflecția și monitorizarea pot fi legate de componenta trăire subiectivă. Se pare, deci, că diferitele aspecte sau componente ale emoțiilor sunt specializate în serviciul de funcții specifice. (Scherer, 1987)

În 1987, Scherer pornind de la modelul propus de Kleinginna teoretizează Modelul procesual componential al starilor afective, având o abordare dinamică. Acesta descrie emoția ca pe "un mecanism continuu filogenetic cu rol adaptativ, flexibil, ce servește scopului dublu de pregătire rapidă a răspunsurilor adecvate la evenimente și de a oferi oportunități pentru comunicarea intenționată și reevaluarea răspunsului inițial în interesul optimizării acestuia".(Scherer, 1987) Abordarea lui surprinde procesualitatea emoției prin faptul că declanșează o serie de schimbări sistematizate în cadrul a cinci subsisteme organismice, legătura cu motivația și impactul tonic asupra comportamentului, atunci când în urma evaluării unui eveniment este considerat semnificativ pentru satisfacerea nevoilor sau obiectivelor subiectului. Procesarea emoției se realizează după cinci evaluări, implicând trei nivele ale sistemului nervos central(SNC). Însemnătatea rezidă în faptul că reușește să surpindă prin acest model componential patternuri specifice fiziologice, motor expresive, motivaționale și schimbări subiective ale trăirilor afective ca un proces cumulativ, determinat de reevaluările successive asupra primei evaluări a stimulului. Noțiunea de stări emoționale modale este introdusă pentru a ține cont de corespondențele recurente, prototipice, dintre evaluări și răspunsuri.

Conexiunea dintre limbaj și arhitectura minții sau diferite procese psihice a stârnit un mare interes de-a lungul timpului. Amintim principiul relativității lingvistice, cunoscut și sub denumirea de Ipoteza Sapir-Whorf care susține că structura unei limbi determină modul în care vorbitorul conceptualizează, interpretează lumea în care trăiește, cu alte cuvinte influențează cogniția.

Noam Chomsky este și el propunătorul unui principiu, acela că modul de organizare al gramaticii unei limbi este asemănător cu modul în care vorbitorul gândește. Acest lucru este observabil în diferențele culturale.

Pornind de la o cercetare efectuată în 2013, cu scopul de a investiga existența unei diferențe de percepere a intensității emoțiilor transmise de fraze sinonimice în limba maternă (româna) și o alta limbă cunoscută de subiect (engleza), am descoperit că, deși subiectul conștientizează sinonimia propozițiilor prezentate în cele două limbi, încărcătura afectivă a mesajului este percepută mai intens în limba maternă comparativ cu limba engleză. (Dogar, 2013)

Rezultatele acestei cercetări aduc după sine mai multe concluzii ce surprind importanța conștientizării conținutului afectiv și al impactului acestuia în cadrul comunicării. În proporție de 70% subiecții au considerat că resimt limba română mai expresivă. Având în vedere ca $p < 0.05$, se admite ipoteza cercetării, conform căreia conținutul informațional al limbii materne are o încărcătură afectivă semnificativ statistic mai mare ($m = 12.51$) decât mesajul transmis în altă limbă străină cunoscută ($m = 4.48$), pe un eșantion de 43 de subiecți, pentru $t = 9.29$ și p

= .000. Limitele de încredere sunt destul de mici (6.28-9.76), ceea ce indică o precizie satisfăcătoare de estimare și o încredere că la repetarea aceleiași cercetări, pe un număr egal de subiecți, am obține aceeași diferență între medii. (Dogar, 2013)

2.5 Implicațiile Bilingvismului asupra dinamicii socio-emoționale

Limba maternă este denumită așa deoarece copilul învață să vorbească prin contactul pe care îl are cu mama sa. Cu siguranță că acesta contact are un rol semnificativ în dezvoltarea lingvistică și chiar prelingvistică timpurie. (Bowerman & Levinson, 2001)

Sigmund Freud a descoperit o relație de importanță majoră a limbii cu inconștientul. În 1949 a început să se scrie în literatura de specialitate despre conexiunea limbii cu emoțiile, amintirile și implicit cu psihoterapia. Astfel în cadrul unui proces de psihanaliză Freud a observat că o pacientă ce vorbea germana, ca limbă maternă, dorea să vorbească numai în engleză (a doua limbă pe care o vorbea fluent) în cadrul procesului psihoterapeutic. Este interesant de observat modul în care pacienții au o anumită preferință pentru o limbă sau alta, atunci când evocă o anumită experiență.

Literatura de specialitate recentă pune în discuție felul în care limba influențează sentimentul de identitate de sine și explorează dualitatea lumii interioare a persoanelor bilingve/biculturale. Studiile neurologice susțin și indică faptul că limbile sunt stocate în arii corticale diferite.

Există și instrumente folosite în psihoterapiei pentru pacienții bilingvi. Utilizarea unei a doua limbi este privită drept un mecanism de detașare de un conținut emoțional puternic cu potențial dezorganizator. Analiza limbii, a codului este folosită pentru a observa dacă nu pacientul folosește altă limbă ca un mecanism de apărare. Acest caz se folosește atunci când și pacientul și psihoterapeutul sunt bilingvi.

Atunci când terapeutul nu cunoaște limba pe care pacientul o utilizează, îl poate încuraja să exploreze raportarea la limbă. Dualitatea Eului poate fi mai bine înțeleasă. O altă tehnică constă în neîntreruperea discursului pacientului în cealaltă limbă, dar rugarea acestuia de a traduce cât mai fidel. S-a observat că uneori traducerea vine cu un anumit impas, o blocare. Pentru a o depăși cei doi explorează înțelesurile și semnificațiile experiențelor evocate. (Jackson, apud C.S. Clauss, 2006)

Jackson (2006) vorbește despre „competența biculturală”. Aceasta prezintă 6 dimensiuni: 1) cunoștințe despre valorile și modul în care privesc o cultură un anumit lucru; 2) atitudine pozitivă către cele două grupuri; 3) eficacitate biculturală – poate funcționa în ambele culturi; 4) abilități de comunicare verbală și nonverbală; 5) repertoriu al rolurilor – cunoște rolurile și comportamentele dezirabile; 6) gradul de adaptare – poate crea rețele sociale în ambele grupuri. Însă această abordare nu este unanim acceptată, astfel există și specialiști care susțin că biculturanismul este un fenomen maladaptativ, fiind inautentic, instabil și astfel poate duce la conflicte psihice, stress, identitate de sine nesigură și alienare. (Jackson, 2006)

În psihologie se vorbește chiar de o identitate biculturală, formată în urma interiorizării valorilor a două culturi și a fost intens cercetată în ultimii ani cu precădere în zonele globului unde există un mare mix de naționalități și etnii ce conviețuiesc împreună. În Japonia, cuvântul *bicultural* are o traducere aproximativă drept *jumătate* și se referă la persoanele care nu au părinții de aceeași naționalitate.

3. Concluzii

Prin prisma psihologiei organizaționale observăm impactul major al limbii materne în transmiterea informațiilor. Ne putem da seama de intensitatea sau onestitatea vorbelor colegilor sau șefilor. Acest lucru atrage atenția asupra unei strategii simple de motivare a persoanelor de altă naționalitate fără o cheltuială în plus. Organizarea unor team buildinguri în care minoritarii pot să vorbească limba maternă și apoi să traducă și celorlalți, sau își pot prezenta cultura, țara de unde provin pot să crească coeziunea la nivel de echipă. Astfel inconștient se va crea o legătură afectivă între ei și organizație, colegi, etc..

Un alt aspect demn de a fi menționat este faptul că vorbirea într-o limbă străină, deși interlocutorii au aceeași limbă maternă, poate să minimizeze sau să reducă încărcătura afectivă a cuvintelor. Dacă doi interlocutori români discută în limba română, dar atunci când se transmit mesaje ce conțin fraze sau cuvinte cu încărcătură emoțională puternică este preferată engleza, de exemplu, poate sugera lipsa sincerității (ex. Atunci când șeful îți spune 'You did a great job!' în loc de 'Ai făcut o treabă foarte bună'). Exemplele de acest tip sunt numeroase și ne reamintesc faptul că și codul este un element foarte important al comunicării.

Prin unghiul psihologiei educaționale atragem atenția la orientarea adolescenților spre consiliere când aceștia imigrează și intră în alt sistem de învățământ, punându-se accent pe integrarea în societate, dar și înțelegerea dualității. Formarea Eului trebuie să îmbine cele două culturi, trebuie să ajute adolescentul să se adapteze.

Din perspectiva psihologiei sociale și sociologiei descoperim faptul că și codul este un element important al comunicării care poate da indicii valoroase asupra adevărului sau falsității informațiilor transmise. Discuții numeroase a stârmit și studierea persoanelor ce aparțin de două culturi (eng. biculturanism), imigranți, sau persoane cu părinți ce provin din două țări diferite. Inițial s-a vorbit de aspectul pozitiv al fluenței în două limbi, mixului cultural ce facilitează adaptarea, dar recent, din ce în ce mai multe studii, surprind și efectele maladaptative.

References

- Bachorowski, J.-A. (1999), Vocal Expression and Perception of Emotion. *Current Directions in Psychological Science* 8: 53-57.
- Bachorowski, J.-A., Owren, M. J. (2008). Vocal Expressions of Emotion. Lewis, M., Haviland-Jones, J. M., Barrett, L. F. (coord.), *Handbook of Emotions*, Ed. 3, 196-210.

- Bowerman M. & Levinson S.C. (2001), *Language Acquisition and Conceptual Development*, Cambridge University Press.
- Dogar, A. M. (2013), Diferențe între procesarea mesajului din punct de vedere cognitiv și afectiv între limba maternă și o altă limbă străină cunoscută de subiect, Teză de Disertație, UB, FPSE.
- Encyclopedia of multicultural psychology (2006)/ edited by Yo Jackson, SAGE.
- Friederici, A.D. et. al (2016), The brain differentiates human and non-human grammars: Functional localization and structural connectivity PNAS, Early Edition.
- Krauss, R. M. (2002). The psychology of verbal communication. Smelser, N., Baltes, P. (coord)., *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*.
- Michalareas G, et al (2016). Alpha-beta and gamma rhythms subserve feedback and feedforward influences among human visual cortical areas. *Neuron*.
- Pânișoară, I.O. (2004), *Comunicarea eficientă*, Ed. Polirom, Iași
- Scherer, K. R. (2003b). Vocal Communication of Emotion: A Review of Research Paradigms. *Speech Communication*, 40, 227-256
- Weinreich, U. (1974). *Languages in Contact: Findings and Problems*. The Hague, The Netherlands: Mouton. (Original work published 1953)